

A portrait of a man, likely Willem de Zwijger, wearing a dark cap and a large white ruff collar. He is looking slightly to the right. The background is dark and textured.

DE VRESELIJKE DOOD VAN WILLEM DE ZWIJGER

*De eerste politieke moord in een lange rij van
spraakmakende aanslagen met een handvuurwapen*

Lisa Jardine

Inhoud

Woord vooraf.....	11
Dankbetuiging.....	13
Inleiding – Historische gebeurtenissen.....	15
Stamboom – Het huis van Oranje.....	22
1. Hoe er een prijs op het hoofd van de Prins van Oranje kwam te staan....	25
2. Laaghartige moord	53
3. Een wonderbaarlijke ontsnapping	69
4. Het radslotpistool – geschikt om te doden	87
5. Engelse nasleep 1 – ‘Zij is een hoofddoelwit waarop ze schieten’	109
6. Engelse nasleep 2 – Pistolen en politiek	129
Tot slot	153
Bijlage 1: Ban en edict ... tegen Wilhelm van Nassau.....	156
Bijlage 2: Kopie van de brief die mijn Heer de Prins van Oranje heeft gezonden aan de Koningen en Potentaten van de Christenheid.....	163
Bijlage 3: Waarachtig verslag van de betreuenswaardige dood van Willem van Nassau, Prins van Oranje ... door Balthazar Serack	165
Bijlage 4: Getuigenverklaring van Sir Edmund Neville tegen Dr. William Parry.....	173
Bijlage 5: Een proclamatie tegen het alledaagse gebruik van pistolen, handvuurwapens, haakbussen, kalibers en verdedigingspantser.....	177
Illustraties	182
Eindnoten	188
Bibliografie.....	196
Index.....	198

1.

Hoe er een prijs op het
hoofd van de Prins van Oranje
kwam te staan

DE WORDING VAN EEN DYNASTIE

DE PROTESTANTSE PRINS die in juli 1584 ten prooi viel aan drie kogels van een rooms-katholieke moordenaar leek niet vanaf zijn geboorte voorbestemd om leiding te geven aan een natie. Toen Willem van Nassau in 1533 geboren werd in Slot Dillenburg in het Duitse Nassau kon niemand zich indenken dat hij eens de grootste nationale held in de Nederlanden zou worden, de pater patriae, de 'vader' van zijn tweede vaderland, die tot op de dag van vandaag gevierd wordt in de meeslepende verzen van het Nederlandse volkslied.⁶ Als oudste zoon van Willem de Rijke en Juliana van Stolberg, en als Duitser, erfde Willem van zijn vader de betrekkelijk bescheiden titel van graaf van Nassau. Maar in 1544 sneuvelde zijn oom René van Chalon, erfelijk heerser van het kleine, onafhankelijke prinsdom Orange in Zuid-Frankrijk, op het slagveld, zonder wettige nakomelingen. Orange viel onder het op- pergezag van het huis Habsburg. Na gevoelige onderhandelingen tussen de Habsburgse keizer Karel V (van wiens rijk Orange uiteindelijk deel uitmaakte) en Willems vader, erfde de elf jaar oude Willem onverwachts de titels van de Chalons. Hij werd onmiddellijk weggehaald uit het ouderlijk huis en naar het oude kasteel van de Nassaus te Breda in de Lage Landen gestuurd. Van daaruit kon hij gemakkelijk worden geïntroduceerd aan het hof van Karel V in Brussel en Antwerpen, om te worden opgevoed op een manier die paste bij een heerser over Habsburgse gebieden.

De plotselinge verheffing van Willem op zo'n ontvankelijke leeftijd liet voorgoed haar sporen na. Zijn leven lang gold hij een

behoedzaam handelend en gelijkmatig man – of, volgens zijn vijanden, als iemand die zich niet in de kaart liet kijken en nooit het achterste van zijn tong liet zien. Op het publieke toneel liet hij een combinatie zien van humaniteit, ernst en zelfbeheersing, die voortvloeide uit zijn vroege, bescheiden opvoeding [in Nassau]. Dit paarde hij aan het schijnbaar moeiteloos kunnen opereren te midden van de pracht van hoofs Europees protocol en de procedurele finesses van diplomatie en machtspolitiek. Zijn aanzienlijke talenten als bemiddelaar berustten op de ontspannen vertrouwdeheid met de vormen en gebruiken van internationale machtsverhoudingen, die hij zich gedurende zijn tijd aan het hof van Karel V eigen had gemaakt. In de loop van de Nederlandse Opstand bleken dit steeds opnieuw de vaardigheden die nodig waren om zeer uiteenlopende groeperingen over te halen tot een politiek bondgenootschap, om door onderhandelingen verloren terrein terug te winnen, om tijd te winnen of een noodzakelijke wapenstilstand te bewerkstelligen, in de onzekere strijd waarin Willem – hoogstwaarschijnlijk tegen beter weten in – verwickeld raakte en die de laatste twintig jaar van zijn leven in beslag nam.

Terwijl Willem van Oranje niet de meest voor de hand liggende kandidaat was voor het politieke leiderschap in de Noordelijke Nederlanden, was hij al evenmin een vanzelfsprekende keus als belangrijke voorvechter van de protestantse zaak in Europa. Hoewel zijn familie de hervormde leer aanhing, was hij zelf beslist niet iemand die van jongs af als vaste aanhanger van enige protestantse denominatie kon gelden. Een belangrijk gevolg van de omstandigheden in zijn jeugd vormde de complexe houding van Willem ten opzichte van de godsdienstige geschillen van die tijd. Tijdens het leven van zijn vader bewoog het huis Nassau zich steeds meer

in de richting van de evangelische (protestantse) vorsten in Duitsland. Willem bevond zich echter al sinds zijn puberteit te midden van de pracht en praal van het roomse keizerlijk hof. Toen Filips van Spanje in 1555 zijn vader Karel V opvolgde als heer der Nederlanden, werd de Prins van Oranje lid van de Raad van State, en in augustus 1559 werd hij door Filips benoemd tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Daarom werd algemeen aangenomen dat Willem het katholieke geloof van zijn keizerlijke Habsburgse meesters zou steunen, en tijdens de eerste jaren in hun dienst leek hij inderdaad niet geneigd daarvan af te wijken.

Toen Karel V de soevereiniteit over de Nederlanden in 1555 overdroeg aan zijn zoon Filips, leunde de bejaarde Habsburgse keizer tijdens zijn afscheidsrede tot de grote vergadering in Brussel op de schouder van prins Willem, waarmee hij publiekelijk zijn vertrouwen in de jonge edelman demonstreerde. Op zijn beurt benoemde Filips II prins Willem in 1559 tot gouverneur-generaal of ‘stadhouder’ van de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht (en andere aangrenzende gebieden), met als opdracht de belangen van Habsburg in de Noordelijke Nederlanden te behartigen en er de ‘rechten, hoogheid en heerschappij’ van Filips in stand te houden.

Ondanks deze zorgvuldige voorbereiding op hoge ambten voldeed Willem van Oranje echter niet aan de verwachtingen van het huis Habsburg, dat hij een loyale dienaar en uitvoerder van hun bewind zou zijn. De zorg die was besteed aan zijn opleiding en het vertrouwen dat Karel V in hem had gesteld, verleenden juist emotionele intensiteit aan de latere confrontaties tussen Willem en Filips II. Filips was van mening dat Willem bevoorrecht was geweest door de ondersteuning van de Habsburgs. Toen de Prins van Oranje vervolgens een van hun prominentste en gevaarlijkste

politieke tegenstanders werd, en de zelfbenoemde verdediger van het protestantisme in de Nederlanden, waarvan de Habsburgs hadden gezworen dat ze zullen uitroeien als 'vuige ketterij', beschouwde Filips dit dan ook als persoonlijk verraad.

Het prinsdom Orange was – en is – van betrekkelijk weinig belang in internationaal verband. Ook toen waren de belangrijkste troeven het schitterende Romeinse amfitheater en de triomfboog, die de stad domineerden. Desalniettemin was het Willems bezit van die Oranjetitel die hem uitzonderlijk geschikt maakte voor het leiderschap in de strijd van de Nederlanden tegen de Habsburgs. De Prinsen van Oranje waren soevereine vorsten en dus was Willem in theorie van gelijke rang als Filips II, de koning van Spanje. Willem zou altijd staande houden dat zijn prinselijke status hem onthief van de verplichting van getrouwheid aan Filips als heer der Nederlanden. De staatkundige theorie uit die tijd stelde dat degenen die onderworpen waren aan een regerend vorst zijn gezag niet mochten aanvechten tenzij zijn bewind neerkwam op tirannie. Een vorst van gelijke rang kon echter uiting geven aan zorgen zonder daarmee een bedreiging te vormen voor de bestaande hiërarchie of de soevereine rechten van de heerser. In dit opzicht nam Willem een unieke positie in tussen de gewestelijke bestuurders in de Nederlanden en was hij een voor de hand liggende keuze als woordvoerder die vrijelijk oppositionele geluiden kon laten horen tegen de manier waarop de politiek van de Habsburgs werd uitgevoerd door degenen die waren aangesteld om de Lage Landen ter plaatse te besturen.

Ondanks zijn theoretische politieke sleutelpositie vermeed Willem jarenlang iedere actie waarmee hij in aanvaring kon komen met Filips II. Het was klaarblijkelijk die politieke terughou-

dendheid die ertoe leidde dat Willem 'le Taciturne' werd genoemd, in het Nederlands 'de Zwijger'. Deze benaming suggereerde een irritante neiging bij de prins om zijn werkelijke opvattingen verborgen te houden en een weerzin om een bepaalde kant te kiezen. Het bleek uiteindelijk een hardnekkige bijnaam die zeer slecht paste bij een man die in het dagelijks leven zowel privé als publiek bekendstond om zijn eloquentie en spraakzaamheid.

Na de dood van Willems eerste vrouw⁷ was zijn tweede huwelijk met Anna van Saksen in 1561 de eerste publieke uiting van zijn verlangen zich politiek en leerstellig te distantiëren van de Habsburgse zaak in de Nederlanden. Anna was een dochter van de overtuigd protestantse Maurits van Saksen, die in 1553 was gesneuveld in de strijd voor de protestantse zaak. Haar voogden waren twee van de voornaamste tegenstanders van de Habsburgs in Duitsland, keurvorst Augustus van Saksen en landgraaf Filips van Hessen (die jarenlang gevangen was gehouden door Karel V). Zoals beide kampen voorzien hadden (Filips II was gekant tegen de verbintenis), vormde het huwelijk van Willem en Anna een politiek brandpunt voor antikatholieke gevoelens in de Noordelijke Nederlanden, dat in het midden van de jaren zestig tot uitbarsting kwam.⁸

De directe aanleiding voor een confrontatie tussen Filips II en de adel in de Nederlanden vormde de reorganisatie van de bisdommen in de Lage Landen die in 1559 werd uitgevoerd en bedoeld was om het bestaande systeem van kerkelijk gezag te rationaliseren. Deze reorganisatie hield in dat de rechtstreekse verantwoordelijkheid voor de Kerk en (bovenal) voor kerkelijke inkomsten in handen kwam te liggen van de door Filips benoemde landvoogdes Margaretha van Parma en van Antoine Perrenot, een vooraan-

staand jurist uit Franche-Comté en invloedrijke raadgever van Filips II, die gemakshalve tot kardinaal was benoemd op verzoek van het Habsburgse bewind, en sindsdien de titel kardinaal Granvelle droeg. In 1562 vormde de Nederlandse adel een verbond dat uit was op de omverwerping van Granvelle (die het belangrijkste bisdom Mechelen had gekregen), vanwege zijn buitensporige fanatisme bij de vervolging van protestantse ketteren en zijn medeplichtigheid aan het verzwakken van de wereldlijke macht van de adel en het wegsluizen van hun kerkelijke inkomsten.

Onder leiding van Willem van Oranje weigerden de Nederlandse edelen vergaderingen van de Raad van State bij te wonen totdat Granvelle uit zijn ambt zou zijn gezet, waarmee ze het bestuur over de Nederlanden tot stilstand brachten. Geconfronteerd met wat neerkwam op een boycot door de voornaamste lokale grootheden in het bestuur van de Lage Landen, trok Filips in 1564 kardinaal Granvelle terug. Dit gebaar kwam echter te laat om een halt toe te roepen aan de aanzwellende golf van oppositie tegen de hardhandige manier waarop de Lage Landen werden bestuurd, met name waar dit ook een meedogenloze onderdrukking inhield van alle hervormde godsdienstige praktijken die verder ging dan alle maatregelen in Filips' Spaanse gebieden.

Met de hem kenmerkende voorzichtigheid onthield Willem zich aanvankelijk van een rechtstreekse aanval op het Spaanse gezag. Het was dan ook zijn broer, graaf Lodewijk van Nassau, die behoorde tot de leiders van een groep edelen die in april 1566 namens het Nederlandse volk een smeekschrift aanboden aan de landvoogdes, Margaretha van Parma. Margaretha reageerde hierop door Willem van Oranje (als stadhouder van de desbetreffende gebieden) aan het hoofd van een krijgsmacht naar Holland en

Utrecht te sturen om er het rooms-katholieke gezag volledig te herstellen. Op karakteristieke wijze sloot Willem in Schoonhoven echter een compromis met de Staten van Holland, waarbij werd overeengekomen dat de calvinisten – de radicale tak van het protestantisme – beperkte vrijheid zou krijgen om hun godsdienst openlijk te belijden. Deze positie zou hij meer dan vijftien jaar lang herhaaldelijk innemen tijdens zijn onderhandelingen met diverse gewesten, en dit lijkt erop te wijzen dat hij het opleggen van de exclusieve uitoefening van ofwel de rooms-katholieke ofwel de protestantse eredienst niet van groot belang achtte, waar hij van nature de voorkeur gaf aan ruimhartige tolerantie (al is het minder duidelijk of hij dit om strategische redenen deed of op grond van zijn eigen gematigde opvattingen). In 1566 gaf hij als zijn mening te kennen dat katholieken en protestanten ‘in principe in dezelfde waarheid geloofden, ook al gaven zij op heel verschillende manieren uiting aan dit geloof’, en dit was een visie die hij trouw zou blijven, hoewel hij niet in staat was zijn ondergeschikten te weerhouden van extremere visies op het verbieden van andere vormen van eredienst.⁹

De gehechtheid aan de leer en de riten van de Kerk der hervorming was wijdverbreid in de Lage Landen en bleek bestendig, te beginnen bij Luthers verzet tegen de gevestigde Kerk in de jaren twintig van de zestiende eeuw. De Nederlandse Opstand begon serieus in het midden van de jaren zestig van die eeuw met een spontane golf van antikatholicisme in de vorm van de ‘Beeldenstorm’, die vervolgens werd aangemoedigd door calvinistische ‘hagenpredikers’, die hun gemeente opriepen de afgoderij van het rooms-katholicisme te vernietigen. Daarop deden zich binnen korte tijd verspreid over de Nederlanden tal van rellen en plunde-

ringen van kerken en kloosters voor. Het oproer werd met meedoogenloze efficiëntie neergeslagen door een strijdmacht onder opperbevel van de hertog van Alva, die door Filips II vanuit Spanje was gestuurd en in 1568 arriveerde. Het calvinistische geloof, tot dan toe een getolereerde reeks alternatieve leerstellingen en gebruiken die de plaatselijke autoriteiten meestal gedoogden, werd nu ondergronds gedreven, en veel calvinistische geestelijken en met hen sympathiserende edelen ontvluchtten het land.

Tijdens deze eerste fase van het verzet in de Nederlanden probeerde Willem de Zwijger een wankel evenwicht te bewaren tussen de eisen die het Spaans-Habsburgse bewind stelde en de overtuigingen van de Lage Landen die hij als daartoe aangestelde stadhouder moest vertegenwoordigen. Hoewel hij loyaal was aan de Habsburgs die hem hadden grootgebracht, sympathiseerde hij met de bredere godsdienstige opvattingen in de Lage Landen en met de aspiraties van de Nederlanders om zichzelf te regeren, vrij van het opgelegde bewind en zijn buitenlandse bezettingsmacht. Toen Willem uiteindelijk door Filips te zeer onder druk werd gezet om zich aan diens gezag te onderwerpen en het land onder direct Spaans bestuur te plaatsen, legde hij zijn stadhouderschappen neer en trok hij zich terug naar zijn Duits-Nassause gebieden.

In 1568 werd Willem van Oranje echter in de strijd in de Lage Landen gezogen. Hij had gehoopt dat zijn vertrek naar Duitsland zou worden beschouwd als een teken van weloverwogen neutraliteit. Maar in plaats daarvan namen Alva's Spaanse troepen, als onderdeel van een reeks hardvochtige maatregelen om de Beeldenstorm te bestraffen, Willems Nederlandse bezittingen en zijn inkomsten in beslag. De graven van Egmond en Hoorne werden gearresteerd en zonder pardon geëxecuteerd, met nog meer dan

duizend ‘opstandelingen’. Zowel Egmond als Hoorne had deel uitgemaakt van het ‘Verbond van Edelen’ dat het ontslag van Granvelle had bewerkstelligd, maar in tegenstelling tot Willem waren zij niet naar het buitenland vertrokken toen de Spanjaarden hun greep op de Nederlanden versterkten. Ten slotte ontvoerde Alva ook Willems oudste zoon, Filips Willem genaamd, van de Universiteit van Leuven waaraan hij studeerde, en bracht hem feitelijk als gijzelaar naar Spanje. Ondanks verschillende pogingen van zijn vader om hem terug te krijgen, zou Filips Willem in Spanje blijven, om te worden opgevoed als een gehoorzame, rooms-katholieke dienaar van de Habsburgs. (Na het overlijden van Willem de Zwijger stelden de Nederlanders niet Filips Willem aan als hun nieuwe stadhouder, maar wendden zij zich tot diens jongere broer Maurits.) Te midden van deze provocaties stak Willem vanuit zijn Duitse thuisbasis de grens met de Nederlanden over, aan het hoofd van een legermacht die met financiële steun van een aantal Duitse burens op de been was gebracht.

Willems huurlingen- en vrijwilligersleger vormde geen partij voor Alva en zijn Spaanse legermacht. In 1568 en opnieuw in 1570 verliepen Willems militaire invallen vanuit zijn Duitse gebieden desastreus (Nederlandse historici noemen deze ondernemingen ‘debacles’), niet in de laatste plaats omdat Willem niet in staat bleek de noodzakelijke financiële middelen te vergaren om zijn troepen te kunnen betalen bij zijn bondgenoten buiten de Nederlanden. Bovendien werd hij in toenemende mate gehinderd in zijn militaire operaties door dreigende desertie en mouterij. In beide gevallen werd hij teruggedreven door Alva, nadat hij er slechts in was geslaagd een aantal steden veilig te stellen in Holland en Zeeland, de twee noordwestelijke provincies aan de Nederlandse

kust, waardoor hij controle kreeg over het scheepvaartverkeer op de Noordzee (of over de ‘Smalle Zee’, zoals de Nederlanders hem noemden). De controle over Holland en Zeeland die hij had weten te verkrijgen, was echter van zeer groot belang voor Engeland, aangezien zijn beheersing van de kustlijn een protestantse bescherming bood tegen de Spaanse invasie waarvoor de Engelsen destijds continu bevreesd waren. Hoewel ze niet van zins was zich in een directe confrontatie met Spanje in de Nederlanden te laten betrekken, voorzag de Engelse koningin, Elizabeth I, de Nederlandse Opstand van Willem de Zwijger uit eigenbelang wel van een gestage stroom soldaten en indirecte financiële steun.

Een historisch keerpunt voor de zaak van Oranje – zij het geen militair succes – deed zich voor in 1572. Zoals zo vaak in de geschiedenis van de Nederlandse Opstand vloeiden de vorderingen van Willem van Oranje (die zich uiteindelijk ook in dit geval gewonnen moest geven en moest terugtrekken) evenzeer voort uit politieke gebeurtenissen buiten de Nederlanden als uit specifieke veldslagen en belegeringen in de Nederlandse gewesten zelf.¹⁰ In mei 1572 koos de strategisch belangrijke stad Bergen op de grens van Frankrijk en de Lage Landen de protestantse zijde. Ten tijde van zijn oorlogen tegen Frankrijk had Karel V Bergen zwaar versterkt als verdedigingsbolwerk aan de grens. De vrijwel onneembare muren werden nu verdedigd door graaf Lodewijk van Nassau en een groep aanhangers van de zaak van Oranje, met hulp van een contingent Franse hugenoten (in totaal ongeveer 1500 manschappen) en rond de duizend plaatselijke protestantse aanhangers. In de stad werd een onafhankelijke gewestelijke regering opgezet en werd de calvinistische eredienst gelegaliseerd (in strijd met het expliciete verbod van Filips II en de Inquisitie).

Het was bekend dat de Franse koning Karel IX, die voortdurend aarzelde tussen de katholieke en de protestantse zaak en zijn door burgeroorlog verscheurde land, een invasie van de Lage Landen overwoog ter ondersteuning van de hugenoten en met het politiek-strategische doel om de strijd met Spanje aan te gaan op het terrein van de Nederlanden. Hiervoor gewaarschuwd en geconfronteerd met de mogelijkheid van een algehele invasie over de Franse grens, trok Alva het leeuwendeel van zijn troepen terug uit het hart van de opstand in de noordelijke gewesten Holland en Zeeland, en bracht ze bijeen in Brabant bij Bergen, om de stad te belegeren. Dit was een slimme zet, ook al stelde het Holland en Zeeland in de gelegenheid hun voordelige positie in het noordwesten te consolideren.

Medio juni, kort voordat Alva Bergen volledig afsloot, zond graaf Lodewijk een boodschapper uit de stad om de Franse hugenoten aan te sporen hun belofte waar te maken en een massale invasie van de Nederlanden in gang te zetten uit naam van Karel IX. Op advies van zijn vooraanstaande, met de hugenoten sympathiserende legeraanvoerder admiraal Gaspard de Coligny, voldeed de Franse koning aan dit verzoek. Op 12 juli vertrok Lodewijks boodschapper, Jean de Hangest, heer van Genlis, uit Parijs met een legermacht van ongeveer zesduizend man. Vijf dagen later liep hij direct in een Spaanse hinderlaag bij Saint-Ghislain, tien kilometer ten zuiden van Bergen, en werd vrijwel heel zijn leger vernietigd, ofwel door vijandelijke troepen ofwel door plaatselijke boeren die de Fransen nog steeds als ervvijand beschouwden.¹¹

Karel IX, die het afslachten van troepen die op zijn uitdrukkelijk bevel naar Bergen waren gestuurd (en beslist in een hinderlaag waren gelokt door Spaansgezinde agenten in Parijs) als een poli-

tieke blamage beschouwde, probeerde zich snel te distantiëren van de steun door Coligny aan de Oranjegezinden. Op 12 augustus instrueerde hij zijn ambassadeur in de Nederlanden om zijn betrokkenheid te ontkennen:

De documenten die werden aangetroffen bij degenen die met Genlis werden gevangengenomen (...) [tonen aan dat] alles wat Genlis heeft uitgevoerd met mijn instemming is gedaan (...) Desalniettemin [zult u de hertog van Alva zeggen] dat dit leugens zijn, bedoeld om zijn wantrouwen jegens mij aan te wakkeren. Hij moet daar geen enkel geloof aan hechten (...) U zult hun ook van tijd tot tijd vertellen wat u weet over de aangelegenheden van de vijand, om hem te behagen en hem langzaam maar zeker te overtuigen van uw integriteit.¹²

In de ogen van de Franse katholieke factie, onder leiding van de hertog van Guise en gesteund door de moeder van Karel IX, Catharina de' Medici, was Gaspard de Coligny direct verantwoordelijk voor de Franse vernedering bij Bergen. Als aanstichter van de voortdurende pogingen de koning over te halen Spanje de oorlog te verklaren ten gunste van de hugenoten en de strijd aan te gaan met Alva's troepen in de Lage Landen, werd De Coligny een gehaat doelwit van de factie van De Guise. In augustus 1572 gaf koning Karel De Coligny eindelijk een koninklijke volmacht om de Nederlanden binnen te vallen. In de morgen van 22 augustus werd een door De Guise gesteunde moordaanslag op De Coligny gepleegd, die mislukte omdat een door Maurevel gelost musket-schot de admiraal slechts verwondde in zijn arm. De slachting in de Bartholomeusnacht, die begon in de nacht van 23 augustus, was een gevolg van deze mislukte moordaanslag. De pauselijke gezant

in Parijs berichtte zijn visie aan het Vaticaan: 'Als de admiraal door het schot was gedood, zou er niemand anders zijn omgebracht.'¹³ De openingszet in de slachtpartij was een tweede aanslag op het leven van De Coligny. Nadat ze er deze keer in geslaagd waren hem op zijn ziekbed dood te steken, gingen katholieke aanhangers van de partij van De Guise voort met het vermoorden van naar schatting tweeduizend inwoners van Parijs, onder wie de voornaamste leden van de hugenootse partij en een aantal vooraanstaande protestantse intellectuelen en publieke figuren. De slachting ging tot ver in oktober door in het Franse binnenland, en maakte voorgoed een einde aan de hoop op een grote hugenootse legermacht die de protestantse zaak in de Lage Landen te hulp zou komen.

Op 27 augustus viel Willem van Oranje vanuit Duitsland het hertogdom Brabant binnen met een legermacht van twintigduizend man, terwijl hij nog steeds hoopte op een samengaan met het beloofde Franse hugenootse leger onder aanvoering van De Coligny. Het nieuws over de moord op De Coligny en de daaropvolgende massaslachting van hugenoten bereikte hem pas in Mechelen. Het was een 'verpletterende slag', schreef Willem aan zijn broer, graaf Jan van Nassau, 'aangezien mijn enige hoop op Frankrijk was gevestigd'. Als de slachtpartij zich niet had voorgedaan, zo geloofde Willem, zouden de verenigde protestantse krachten erin geslaagd zijn Bergen te ontzetten en het psychologisch overwicht in de strijd hebben verkregen: 'We zouden de overhand op de hertog van Alva hebben gehad en we zouden hem naar ons believen voorwaarden hebben kunnen stellen.' Op 24 september, nadat hij er niet in geslaagd was Alva's greep op Bergen te breken, schreef Willem zijn broer dat hij besloten had zich terug te trekken in Holland of Zeeland, 'om daar af te wachten wat de Heer behaagt'. En-

kele weken later sprak hij somber over het vinden van zijn 'sépulture' (graf) in Holland.¹⁴ In feite consolideerde hij de positie van de opstandelingen daar en vestigde hij een redelijk veilige basis voor de Oranjetroepen; hij had echter gelijk in de constatering dat hij er nooit in zou slagen een vereniging tot stand te brengen van de noordwestelijke en de zuidoostelijke provincies in één protestantse staat onder leiding van hemzelf of van wie dan ook.

Zijn diepgewortelde pessimisme ten spijt, en hoewel de geschiedenis zijn eerste drie veldtochten als mislukte militaire operaties beschouwt, was dit het moment dat Willem de Zwijger binnen de Lage Landen begon te worden gezien als held en mogelijke redder van het vaderland. De krachtige en bestendige beeldvorming van Willem de Zwijger via brieven, pamfletten en toespraken als man van heldhaftige integriteit die onbaatzuchtig streed voor de vrijheid van het vaderland, was de verdienste van een groep vooraanstaande intellectuelen die deel uitmaakte van Willems directe omgeving. Hiertoe behoorden Filips van Marnix van Sint-Aldegonde, die eerst als prinselijk secretaris en later als zijn gezant tijdens vertrouwelijke missies optrad, l'Oyseleur de Villiers, die in 1577 Willems hofprediker en naaste adviseur werd, en de hugenootse intellectuelen Hubert Languet en Philippe Duplessis-Mornay, die rond 1578 toetraden tot de hofhouding van de prins in Antwerpen.¹⁵

Op 19 juli 1572, midden in de strijd om Bergen in Brabant, werd in Dordrecht een politieke vergadering bijeengeroepen van vertegenwoordigers van de noordwestelijke provincies Holland, Zeeland en Utrecht, de gebieden die grotendeels onder leiding van Willem van Oranje stonden, als protestantsgezinde opstandelingen tegen het Spaanse bewind. Willem was niet aanwezig

maar werd zeer welsprekend vertegenwoordigd door Marnix van Sint-Aldegonde. Marnix was een bekwaam politiek theoreticus, die in de loop van zijn lange carrière een reeks belangrijke verhandelingen met republikeinse sympathieën zou schrijven over de grenzen aan opgelegd bestuur. De toespraak die hij in Dordrecht hield, bevatte een weloverwogen beschouwing over het recht van de Nederlanders om in opstand te komen tegen een tiranniek bewind, en kan worden beschouwd als markering van de geboorte van de Republiek, als met redenen omklede verwerping van het door Habsburg opgelegde gezag.

Ten gunste van de prins boetseerde Marnix voor het nageslacht het beeld van Willem als verdediger van het recht van ieder individu op vrijheid van geweten en godsdienst. Volgens Marnix beloofde Willem de Staten van Holland, 'het land te beschermen en te behoeden voor vreemde tirannen en onderdrukkers'. Als de Staten van Holland hem als hun stadhouder zouden erkennen, zou hij de Nederlanden uit de politieke ondergeschiktheid leiden en hun de historische 'rechten en privileges' van de gewesten teruggeven, alsmede vrijheid van godsdienst verzekeren – 'de vrije uitoefening van het geloof zou zowel aan papisten als aan protestanten moeten worden toegestaan, zonder enige vermindering of belemmering'. Als toonbeeld van politieke propaganda had de toespraak in Dordrecht een blijvend effect. Alle verhandelingen die sindsdien zijn verschenen over Willem de Zwijger als heldhaftige verdediger van de vrijheid tegen de tirannie zijn erdoor gekleurd.¹⁶

Willems imago van 'christenstrijder', die voor politieke vrijheid en vrijheid van godsdienst ten behoeve van zijn onderdrukte volk vocht, werd nog eens scherper getekend door het gedrag

van de hertog van Alva en zijn troepen toen Bergen zich medio september 1572 overgaf. Toen de opstand in Brabant verliep, gaf Mechelen (dat Willem gesteund had) zich zonder slag of stoot over aan Alva. Om de overgave van andere Oranjegezinde steden aan te moedigen, stond Alva zijn mannen desondanks toe de stad te plunderen. Op 14 november deed hij dat ook in Zutphen, waar honderden inwoners werden afgeslacht. Ten slotte gaf Alva op 2 december 1572 bevel om alle mannen, vrouwen en kinderen in Naarden om te brengen, aangezien hij popelde om voordat de winter inviel een algehele capitulatie in de regio tot stand te brengen.

In de woorden van een geschiedschrijver van deze periode: 'De slachting in Naarden, waarbij bijna de hele bevolking omkwam en slechts een handvol mensen in het donker door de sneeuw wist te ontkomen, had een sensationeel effect op de publieke verbeelding in de Lage Landen en werd een synoniem voor gruweldaden en wreedheid.'¹⁷ De meedogenloze en rechtlijnige manier waarop de hertog van Alva het Spaanse gezag en het katholieke geloof aan de Nederlanders oplegde, was in tegenspraak met elk idee van inspraak en overleg van een regering met de instemming en in het belang van de inwoners van het land.

VERWERPING VAN HET SPAANSE BEWIND

Indien Filips II had besloten de volledige, overweldigende macht van het Spaanse militaire apparaat aan te wenden voor de strijd in de Lage Landen, had de Nederlandse Opstand hoogstwaarschijnlijk kunnen worden verpletterd. Maar de Spaanse koning kampte met andere, even urgente problemen, en andere zaken eisten

zowel zijn strijdkrachten als zijn financiële middelen evenzeer op. Gebukt onder de dubbele last van de kosten van de strijd tegen de opstandelingen in de Lage Landen en de oorlog tegen de ontzagwekkende marine van de Turkse Ottomanen in de Middellandse Zee, werd het steeds lastiger voor Filips om bij bankiers buiten Spanje de nodige kredieten los te krijgen om zijn troepen te kunnen betalen. In 1573 riep hij Alva terug uit de Lage Landen en verving hem door een nieuwe landvoogd, die werd aangemoedigd een vredesregeling tot stand te brengen. Tot de voorwaarden die de opstandelingen onder aansporing van prins Willem stelden, behoorde echter de aanvaarding van een getemperde monarchie, waarin de Staten-Generaal en de Staten van elk gewest zeggenschap hadden in het bestuur, evenals een heldere verklaring omtrent het recht op vrije godsdienstoefening. Geen van beide voorwaarden was aanvaardbaar voor Spanje, en de hoop op vrede vervloog.

Inmiddels kon Filips noch zijn militaire operaties in de Nederlanden financieren, noch zijn troepen ontbinden zonder ze te betalen. In de herfst van 1575 was hij niet langer in staat zijn oplopende schulden aan zijn bankiers in Genua af te lossen en zag hij zich gedwongen rentebetalingen te staken, waarmee hij in feite een faillissement aanvroeg. De koninklijke financiën in de Nederlanden raakten volledig verlamd. Filips' landvoogd schreef vanuit de Lage Landen:

*Ik kan geen rode cent vinden. Ook zie ik niet hoe de koning geld hiernaartoe zou kunnen sturen, zelfs als hij het in overvloed zou bezitten. Tenzij er een wonder gebeurt, zal heel dit militaire apparaat volledig instorten.*¹⁸

De aanslag op Willem van Oranje in het Prinsenhof te Delft op 10 juli 1584 door de Franse katholiek Balthasar Gerards had enorme politieke consequenties. Willems bondgenoot koningin Elizabeth I verbood zelfs direct het dragen van pistolen in de buurt van het koninklijk paleis. Maar zoals de auteur briljant verwoordt, echode het schot nog eeuwenlang. De aanslag op Oranje werd een keerpunt in de geschiedenis. De vrees bij andere staatshoofden en politici voor een verborgen vuurwapen leeft tot op de dag van vandaag. Er zijn honderden politieke slachtoffers in de historie, waaronder Abraham Lincoln, Yitzhak Rabin en Pim Fortuyn. Wat dat betreft begon de moderne geschiedenis op 10 juli 1584...

Lisa Jardine is hoogleraar aan de Queen Mary Universiteit van Londen. Ze schreef biografieën over onder andere Erasmus en publiceerde in 2008 het boek *Gedeelde weelde*. In het jaar 2010 hield ze ook de Huizingalezing in Leiden. Jardine spreekt zeven talen, waaronder Nederlands.

‘Krachtig en geweldig verteld... Jardines boek is populaire geschiedenis op zijn best – vlot, duidelijk, gedetailleerd en bijzonder onderhoudend’ – *Newsday*

www.omniboek.nl

NUR 680

ISBN 978 94 0190 383 7

9 789401 903837

Omniboek

iKEERPUNTEN
n de geschiedenis